

PIOTR GŁUSZKOWSKI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6820-7302>

Uniwersytet Warszawski

OBRAZ PRZEDREWOLUCYJNEJ I REWOLUCYJNEJ SYBERII W TWÓRCZOŚCI MAKSYMA GORKIEGO

THE IMAGE OF SIBERIA IN THE WORKS OF MAXIM GORKY BEFORE AND DURING THE RUSSIAN REVOLUTION

The article deals with Maxim Gorky's connections with Siberia and its inhabitants until the end of the Russian Civil War (1917–22). From the beginning of his literary career, Gorky often referred to Siberia, its importance and role in the Russian Empire. He was convinced that the activity of the Siberians could stimulate the inhabitants of other Russian regions to act and fight against autocracy. Although he never went beyond the Urals himself, there can be no doubt that Siberia always attracted his attention. The article was based both on Gorky's correspondence with Siberians and on his prose.

Keywords: Maxim Gorky, Siberia, Russian Revolution, emigration, Russian Empire

Choć Maksym Gorki nigdy nie dotarł na Syberię, to ta wielokrotnie pojawiała się w jego utworach i korespondencji. Od dzieciństwa wzbudzała jego zainteresowanie zarówno jako nieznaną, ogromną krainą geograficzną, jak i miejsce zesłań przeciwników samodzierżawia. Gorki przez całe życie korespondował z mieszkańcami Syberii, często wypowiadając się na jej temat. W związku z tym postaram się tu odpowiedzieć na pytanie, jakie miejsce zajmowała Syberia w twórczości Gorkiego. Jak ją opisywał i czemu tak często podkreślał jej odmienną od pozostałych ziem Cesarstwa Rosyjskiego? Jako cezurę przyjąłem koniec wojny domowej i dojście bolszewików do władzy.

Już na wstępie warto zaznaczyć, że omawiając syberyjską kwestię w twórczości i korespondencji Gorkiego, mam na myśli geograficzną Syberię, a nie Sybir, czyli miejsce zesłań w Cesarstwie Rosyjskim i ZSRR. Sybir nie zawsze jest tożsamy z Syberią geograficzną, gdyż pod tym terminem kryją się także miejsca zesłań w Kazachstanie, w północnej części Rosji, czy nawet na Powołżu, skąd pochodził Gorki. Materiał, który tu analizuję, ograniczony jest końcem wojny domowej

w Rosji, za który uważa się najczęściej rok 1922. Nie będę tu podejmował kwestii wypraw Gorkiego na Sołowki (1929) i Kanał Białomorski (1933), w czasie których pisarz zapoznawał się z sowieckimi łagrami. Ta kwestia jest starannie omówiona, choć ciągle brakuje pracy, która zebrałaby wszystkie świadectwa „gościnnej wizyty” Gorkiego w łagrach i spróbowała znaleźć odpowiedź na pytanie, dlaczego Gorki zdecydował się na ten wyjazd? Czy chciał tym coś osiągnąć, czy też został oszukany przez Stalina? Hipotez na ten temat jest wciąż wiele¹.

Relacje Gorkiego z Syberią były przedmiotem badań jeszcze za życia pisarza. Na przełomie 1927 i 1928 roku syberyjscy literaci zaczęli publikować swoją korespondencję z Gorkim powracającym do ojczyzny po drugiej emigracji². Z każdym rokiem pojawiało się coraz więcej nowych materiałów i publikacji, choć większość literatów stwierdzała za Issakiem Goldbergiem, że

niestety, nam, Sybirakom nie udało się pokazać wszystkiego, co jest związane z naszymi relacjami z Maksymem Gorkim, wszystkiego, co charakteryzuje jego szczególne zainteresowanie naszym krajem, wszystkiego, co określa i ilustruje jego (znaczący!) wpływ na rozwój naszej kultury [...]³.

¹ Zdecydowana większość badaczy uważa, że Gorki opisywał łagry dla osobistych korzyści. Zob. Е. Никинин, *7 жизней Максима Горького*, Деком, Нижний Новгород 2018, s. 343–346; M. Sworzeń, *Czarna Ikona Białomor. Kanał Białomorski: dzieje, ludzie, słowa*, Wydawnictwo „Sic!”, Warszawa 2017. Pojawiają się jednak głosy, ostrzegające przed popełnieniem błędu prezentyzmu. Dmitrij Bykow przekonuje, że współczesna ocena stosunku Gorkiego do przymusowej pracy w łagrach jest rezultatem lektury *Archipelagu GULag* Aleksandra Sołżenicyna, w którym ten bardzo niekorzystnie przedstawił autora *Matki*. Według Bykowa łagry z 1929, czy nawet 1933 roku bardzo różniły się od tych z czasów wielkiej czystki. Dodatkowo należy pamiętać o strachu Gorkiego przed rosnącym w siłę faszyzmem i jego marzeniu (s)tworzenia „nowego człowieka”. Zob. Д. Быков, *Был ли Горький?*, АСТ, Москва 2008, s. 287–302. Z kolei największy autorytet wśród badaczy Gorkiego Ludmiła Spirydonowa podkreślała, że Gorki odmówił Gienrichowi Jagodzie i nie wziął udziału w grupowym wyjeździe pisarzy w celu opiewania budowy Kanału Białomorskiego, a także nie napisał zaproponowanego mu szkicu *Państwo i jego wrogowie*, który miał być wstępem do książki o budowie kanału. Zob. Л.А. Спиридонова, *Настоящий Горький. Мифы и реальность*, ООО «БеремотНН», Нижний Новгород 2018, s. 251–252. Natomiast węgierski pisarz-slawista Györgi Spiró doszedł do wniosku, że wizyta na Sołowkach była rodzajem „handlu”, dzięki któremu udało się pisarzowi uwolnić przyjaciół. G. Spiró, *Diavolina*, przeł. I. Makarewicz, Czytelnik, Warszawa 2017, s. 130, 164.

² Г. Вяткин, *М. Горький и писатели-сибиряки: (из личных встреч и писем)*, „Сибирские огни” 1928, nr 2, s. 126–129.

³ И. Гольдберг, *Учитель и старший товарищ*, „Будущая Сибирь” 1932, кн. 4–6, s. 95. Tłumaczenie moje podobnie jak w innych miejscach, gdzie nie został podany autor przekładu.

Po śmierci Gorkiego zaczęły ukazywać się bardziej szczegółowe szkice i artykuły naukowe podkreślające, że choć pisarz nie skorzystał nigdy z zaproszeń swoich syberyjskich przyjaciół, to była to dla niego ważna część Rosji i ZSRR, która wielokrotnie pojawiała się na kartach jego utworów⁴. Do lat 70. XX wieku zainteresowanie tematyką związków Gorkiego z Syberią było duże, szczególnie dlatego, że systematycznie rosła liczba opublikowanych listów do i od Sybiraków, a także wzmianek na temat Syberii w pozostałej korespondencji⁵. Mimo systematycznie powiększającej się bazy źródłowej temat do dziś nie został wyczerpany. W roku 2013 (wznowienie jedenaście lat później) powstała monografia o relacjach Gorkiego z wybranymi pisarzami syberyjskimi: Gieorgijem Griebienszczykowem, Wiaczesławem Szyszkowem, Władimirem Zazubrinem, Wsiewołodem Iwanowem i Lidiją Sejfuliną, i jego wpływie na rozwój powieści syberyjskiej (w zdecydowanej większości w czasach sowieckich)⁶.

Ojciec Maksyma Gorkiego Maksym Pieszkow urodził się i dorastał w Tobolsku, skąd uciekł przed despotycznym wujem do Niżniego Nowogrodu. W związku z tym, że Maksym Pieszkow zmarł w 1872 roku, kiedy jego syn miał zaledwie trzy lata, wątpliwe, aby zdołał mu opowiedzieć o swoim syberyjskim dzieciństwie i młodości. Być może jakieś historie zostały przekazane mu przez babkę Akulinę Kaszyrynę, która zawsze miała słabość do swojego zięcia i chętnie opowiadała o nim wnukowi. W autobiograficznej trylogii Gorkiego słysząc jedynie echa syberyjskiego pochodzenia jego ojca. W *Dzieciństwie* Gorki wspominał, jak po jednym z figli zrobionych przez Pieszkowa dziadek Kaszyryn groził mu, że żarty mogą go znów zaprowadzić na Sybir⁷.

⁴ А. Коптелов, *М. Горький и Сибирь*, „Сибирские огни” 1937, nr 3, s. 84–93. Numer 3 tego czasopisma ukazał się w rocznicę śmierci pisarza i został w znacznej mierze poświęcony Gorkiemu, w tym również jego kontaktom z syberyjskimi pisarzami np. М. Горький, *Письма Максима Горького в Сибирь*, „Сибирские огни” 1937, nr 3, s. 5–11; С. Кожевников, *У литературного костра Сибири*, „Сибирские огни” 1937, nr 3, s. 93–99.

⁵ Do najważniejszych prac z tego okresu z pewnością należy zaliczyć С. Е. Кожевников, *Горький и Сибирь*, Иркутское областное государственное издательство, Иркутск 1949; Е. Беленкий, *Горький и Сибирь*, w: tegoż, *Горковская тетрадь*, Западно-Сибирское книжное издательство, Новосибирск 1972, s. 3–120. М. Горький, *Письма в Сибирь 1903–1936*, Красноярское краевое издательство, Красноярск 1948.

⁶ Л. В. Суматохина, *М. Горький и писатели Сибири*, Инфра, Москва 2013.

⁷ М. Горький, *Дzieciństwo*, przeł. K. Biliska, w: tegoż, *Pisma*, t. 8, PIW, Warszawa 1956, s. 168.

Niżny Nowogród był jednym z miast etapowych prowadzących na Syberię, dlatego nie można mieć wątpliwości co do tego, że Gorki widział zesłańców już od wczesnego dzieciństwa. Również pracując na statku „Dobry” pływającym po Wołdze, widział aresztantów przewożonych na barce zamkniętych w żelaznej klatce⁸. Na masowość zesłań zwrócił uwagę jednak dopiero w Kazaniu, który był bramą dla skazańców prowadzącą na Sybir. W Kazaniu nie tylko łączyły się najpopularniejsze szlaki etapów skazańców, ale również do miasta przybywało wielu rewolucjonistów powracających z zesłania. Gorki, który ze względu na swoje pochodzenie i status społeczny nie miał szans, aby dostać się na uniwersytet, szybko związał się z członkami rewolucyjnych i studenckich kół, licząc na możliwość samokształcenia i pouczających rozmów⁹. Przez kilka miesięcy pracował jako pomocnik piekarza w piekarni wspierającego narodników Andrieja Derenkowa, dzięki czemu miał możliwość korzystania z biblioteki właściciela. Derenkow nie uniknął zesłania, choć niewiele zmieniło to w jego życiu. „Wydawało mi się, że uważa się za skazanego na dożywotnią katorgę pomagania ludziom i choć pogodził się z wyrokiem, niekiedy odczuwał jego ciężar”¹⁰ — wspominał Gorki po latach.

Jedną z postaci, która wywarła na Gorkim największe wrażenie był Siergiej Somow zesłany na Syberię w latach 1881–1885¹¹. To właśnie u niego Gorki poznał Nikołaja Koronina-Pietropawłowskiego, popularnego wówczas pisarza, który „opowiadał o życiu na zesłaniu, o nastrojach politycznych zesłańców”¹². W 1889 roku spotkał się z nim na osobności. Gorki podkreślał w szkicu o Karoninie, że była to jego pierwsza rozmowa z prawdziwym pisarzem, w czasie której ponownie zostały poruszone tematy syberyjskie¹³. O Syberii dużo dowiedział się również od Michajła Romasia¹⁴, narodnika-praktyka, byłego zesłańca, który zaproponował Gorkiemu, aby wraz z nim udał się do wsi

⁸ Tegoż, *W Ludziach*, przeł. K. Bilska, w: tegoż, *Pisma*, t. 8, PIW, Warszawa 1956, s. 295.

⁹ С. А. Коновалова, *Духовная родина Максима Горького. Казань в судьбе писателя*, Национальный музей Республики Татарстан, Казань 2007, s. 40–41.

¹⁰ M. Gorki, *Moje uniwersytety*, przeł. K. Bilska, w: tegoż, *Pisma*, t. 8, PIW, Warszawa 1956, s. 591.

¹¹ Е. Беленький, *Литературные очерки...*, s. 8.

¹² M. Gorki, „*Czaszy Korolenki*”, w: tegoż, *Rosja*, przeł. M. Buchalik, UNIVERSITAS, Kraków 2016, s. 216.

¹³ Tegoż, *Н. Е. Каронин-Петропавловский*, w: tegoż, *Собрание сочинений в тридцати томах*, t. 10, Государственное издательство художественной литературы, Москва 1951, s. 289–308.

¹⁴ W rzeczywistości Michaił Antonowicz Romasiow.

Krasnowidowo, gdzie wspólnie będą prowadzić sklep i uświadamiać chłopstwo. W czasie licznych rozmów Gorki dowiadywał się szczegółów o jakuckim zesłaniu i jego współtowarzyszach niewoli: Waławie Sieroszewskim, Władimirze Korolence, a także o rdzennych narodach zamieszkujących Syberię¹⁵. Późniejsze spotkania w Niżnym Nowogrodzie z Korolenką również musiały wpłynąć na Gorkiego oraz jego postrzeganie zesłańców i Syberii. Opisując Rosję tego okresu w swej najobszerniejszej powieści *Życie Klimy Samgina*, pokazywał, że większość przedstawicieli inteligencji miało w rodzinie kogoś zesłanego na Sybir. W przypadku Klimy był to stryj Jakow, który powrócił po kilku latach z zesłania w aurze męczennika, oraz brat mamy, który zginął w drodze do Jałutorowska¹⁶.

Lata 1888–1892 to tak zwany bosiacki okres w życiu Gorkiego, kiedy podróżował po Rosji, szukając swojego miejsca w życiu. W czasie wędrówek nie raz spotykał zesłańców lub mieszkańców Syberii, którzy także chodzili od miasta do miasta, szukając pracy. Zdaniem badaczy związków Gorkiego z Syberią szczególnie duży wpływ na przyszłego pisarza miała Martiona Niemtinowa, zwana przez niego Gurjewną¹⁷. W korespondencji ze swoim biografem Ilją Gruzdiewem Gorki wspominał, że wspianiale opowiadała o Syberii. Podejrzewał, że historia, o tym jak przebijala się przez kry i śnieg na drugą stronę rzeki, ryzykując odmrożenie i utonięcie, tylko po to, aby w szynku zastawić swój kozuch i przynieść mężowi wódkę, była wymyślona, ale mimo wszystko zrobiła na nim kolosalne wrażenie¹⁸.

Po raz pierwszy Gorki opisywał Syberię w 1896 roku, kiedy po konflikcie z głównym redaktorem dziennika „Самарская газета” preferującym uległość wobec władz i cenzury, zdecydował się porzucić Samarę i rozpocząć pracę jako korespondent gazet „Нижегородский листок” i „Одесские новости” na Ogólnorosyjskiej Wystawie Przemysłu i Sztuki w Niżnym Nowogrodzie. Była to już szesnasta z wystaw, które od 1829 roku odbywały się nieregularnie — co kilka lub kilkanaście lat — w różnych miastach. Jej głównym celem była demonstracja siły rosyjskiego przemysłu, a przy okazji również kultury

¹⁵ M. Gorki, *Moje uniwersytety...*, s. 681. Romaś został powtórnie zesłany do Jakucji na 10 lat.

¹⁶ Tegoż, *Życie Klimy Samgina (czterdzieści lat)*, cz. III, przeł. A. Sandauer, w: tegoż, *Pisma*, t. 11, PIW, Warszawa 1957, s. 9–10.

¹⁷ С. Е. Кожевников, *Литературные очерки*, Новосибирское областное государственное издательство, Новосибирск 1949, s. 8.

¹⁸ М. Горький Груздеву от 3 декабря 1933, w: *Переписка Горького с Груздевым*, Наука, Москва 1966, s. 333–334.

i nauki. W artykułach opisywał swoje wrażenia z odwiedzin pawilonów. Oddzielny tekst opublikował o wystawie poświęconej bogactwom Syberii, a dokładniej okręgów Altajskiego i Nerczyńskiego słynących ze złota, srebra, węgla i kamieni szlachetnych. Z jego relacji wynikało, że w pawilonie można było dowiedzieć się, że od 1835 roku w Okręgu Nerczyńskim wydobyto 9580 pudów¹⁹ rud metali za 191 200 000 rubli, a w Okręgu Altajskim od 1831 roku 3687 pudów za 73 440 000 rubli. Brakowało natomiast informacji o wydobyciu (i związanymi z nim zyskach) srebra, ołowiu, miedzi, węgla czy wreszcie kamieni szlachetnych²⁰. Gorki podkreślał, że z jednej strony można się cieszyć i być dumnym z bogactw Syberii, z drugiej zaś warto zadać sobie pytanie, w jakich warunkach odbywa się praca w kopalniach.

Bardzo chciałbym wiedzieć kto, czym i jak wytaszczył spod ziemi te 10 000 pudów złota i dał państwu w ciągu 30 lat prawie 300 000 000 złotych rubli [...]. Kim są te dobre krasnoludy zaopatrujący ojczyznę w lekceważony, ale konieczny metal? Jak oni to robią i jak wygląda ich życie?²¹.

Warto przy tym pamiętać, że Gorki, zadając takie pytania, wykazywał się dużą odwagą. Warunki pracy w syberyjskich kopalniach urągały wszelkim standardom. Nawet zwykli robotnicy, nie mówiąc już o katorżnikach, pracowali ponad siły. W związku ze specyficzną sytuacją części syberyjskich kopalń²², warunki w nich niewiele się poprawiły nawet po rewolucji 1905 roku, czego efektem była masakra leńska z 1912 roku. Gorki, choć wystawę śledził jako oficjalny korespondent dwóch poważnych lokalnych gazet, nie miał pewności co do tego, czy policja, która objęła go niejawną kontrolą, pozwoli mu pozostać w mieście w czasie wizyty cara i czy za swoje teksty nie trafi do aresztu lub na Syberię.

¹⁹ Używana w Rosji jednostka wagowa. Pud = 16,38 kilograma.

²⁰ М. Горький, *Беглые заметки*, w: tegoż, *Собрание сочинений в тридцати томах*, t. 23, Государственное издательство художественной литературы, Москва 1953, s. 151–152.

²¹ Tamże, s. 152.

²² Wiele spółek zajmujących się wydobyciem syberyjskich złóż, szczególnie zaś złota, należało do angielskich lub francuskich finansistów. Więcej o zainteresowaniu Anglii syberyjskim złotem pisał Gorki już po rewolucji. W powieści *Życie Klimy Samgina* ukazał postać Lionela Craightona, który pod przykrywką badań nad sekciarzami interesował się rosyjskim złotem. M. Gorki, *Życie Klimy Samgina (czterdzieści lat)*, cz. III, przeł. A. Sandauer, w: tegoż, *Pisma*, t. 13, PIW, Warszawa 1957, s. 350.

W swoich tekstach Gorki nie tylko stawiał ważne pytania, ale również pokazywał pomysłowość mieszkańców Syberii, która nie została wykorzystana przez władze. Opisywał na przykład silnik parowy wynaleziony przez Iwana Połzunowa w 1763 roku na długo wcześniej przed Richardem Arkwrightem czy tym bardziej Georgem Stephensonem i użyty w jednej z państwowych kopalń Ałtaju. Gorki podejrzewał, że organizatorzy wystawy zaprezentowali syberyjski silnik parowy, aby pokazać, że Rosjanie nie ustępują pod względem technicznym Europie. On jednak odczytał i przedstawił swoim czytelnikom tę informację jako kolejny przykład rosyjskiej nieudolności — władze rosyjskie nie tylko nie potrafiły pokazać światu, że w czymś były pierwsze (o całe sześć lat przed angielskim inżynierem), poza tym „wynalazek zepsuto i nie korzystano z niego, dopóki Europa nas nie dogoniła i nie przysłała nam swoich silników parowych. Bardzo to pouczające, a jednocześnie strasznie bezsensowne i wzbudzające wielki smutek”²³. Gorki kończył swój tekst słowami, że tak naprawdę uczestnicy wystawy niczego nie zdołają się dowiedzieć o prawdziwej Syberii i o pracy jej mieszkańców²⁴.

Do kwestii silnika parowego wynalezionego na Syberii pisarz powracał również w innych tekstach. W 1908 roku opowiadał o nim w czasie wykładów z literatury rosyjskiej robotnikom-rewolucjonistom, którzy przybyli na Capri jako słuchacze współorganizowanej przez niego partyjnej szkoły. Jego wynalezienie przesunął na XVII stulecie, umiejscawiając je na Uralu na 52 lata przed francuskim naukowcem Denisem Papinem, twórcą pierwszego tłokowego silnika parowego. Chciał tym samym pokazać, jak kreatywni i pomysłowi mogą być mieszkańcy Uralu i Syberii. Stwierdzał też w wygłaszanym tekście, że Rosja, a dokładniej Cesarstwo Moskiewskie, nie podbiło Syberii, gdyż proces podboju odbywał się bez udziału państwa. Dokonał tego Jermak wraz z wolnicą kozacką i zbiegami uciekającymi przed bojarami²⁵.

Po debiucie książkowym w 1898 roku Gorki zaczął błyskawicznie zyskiwać rozgłos. Początkowo był popularny głównie wśród czytelników na Powołżu, później w stolicach, a z czasem w całej Rosji, w tym również na Syberii. Z każdym rokiem otrzymywał więcej informacji od syberyjskich czytelników, w związku z czym miał coraz lepsze wyobrażenie na temat nieznaney mu osobiście części Cesarstwa Ro-

²³ М. Горький, *Безглые заметки...*, s. 153.

²⁴ Tamże, s. 154.

²⁵ Тегоž, *История русской литературы*, Госиздат, Москва 1939, s. 188.

syjskiego. Zwiększająca się liczba korespondentów z Syberii idąca w parze z nieustannym samokształceniem sprawiły, że Gorki coraz większą uwagę poświęcał azjatyckim guberniom. Do Wasilija Anuczina, etnografa z Jenisiejska, pisał w 1903 roku, że syberyjska tematyka powinna stać się podstawowym

źródłem mogącym odświeżyć naszą literaturę podśmierdującą stęchlizną. Myślę, że nadeszła właściwa pora, aby Syberia wyszła na szeroką drogę. Pańszczyzny nie zaznaliście, od cara żyliście daleko, kraina olbrzymia i bogata, zesłania polityczne też dużo wam dały. Do przodu Sybiracy²⁶.

Pisarz chwalił Anuczina za wydanie legend syberyjskich i zbieranie miejscowego folkloru. Dopytywał również go o źródła syberyjskiego separatyzmu. Z listu wyraźnie wynika, że ten temat Gorkiego bardzo interesował, gdyż pytał o konkretnych publicystów, działaczy i badaczy Syberii, między innymi o Nikołaja Jadrincewa, Grigorija Potanina i narodnika Nikołaja Naumowa²⁷. Zaangażowanie w ruch rewolucyjny sprawiło, że z roku na rok spotykał się z coraz większą liczbą ludzi, którzy odbyli syberyjską zsyłkę. Jak pokazują choćby polskie przykłady (Benedykt Dybowski, Bronisław Piłsudski, Waław Sieroszewski), wielu zesłańców nawet po powrocie myślami pozostawało na Syberii i z przyjemnością opowiadało o rdzennych mieszkańcach, przyrodzie i możliwościach tego olbrzymiego obszaru. Lektura listów Gorkiego pokazuje, że w odróżnieniu od polskich badaczy praktycznie nie interesował się rdzenną ludnością Syberii, jej zwyczajami i bogatą historią. Uważał ją za pasywną i hamującą rozwój azjatyckiej części Rosji.

Syberia zajmowała go także w czasie pierwszej emigracji. Dobrze może o tym świadczyć list do Konstantina Pjatnickiego i Leonida Krasina, w którym prosił o książki na temat Syberii, tłumacząc, że problematyka ta jest ważna i aktualna, zarówno dla Europy jak i Stanów Zjednoczonych²⁸. Mimo dzielącej go od Syberii odległości starał się pomagać zesłańcom. Wystąpił nawet z prośbą do angielskiego społecznika i wpływowego bibliotekarza Charlesa Theodore'a Hagberga

²⁶ М. Горький В.И. Анучину, 4 ноября 1903, в: тогож, *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*, т. 4, Наука, Москва 1998, s. 5.

²⁷ М. Горький В.И. Анучину, 7 ноября 1904, в: тогож, *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*, т. 4, Наука, Москва 1998, s. 170.

²⁸ М. Горький К.П. Пятницкому, 13(26) апреля 1906, в: тогож, *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*, т. 5, Наука, Москва 1999, s. 173; М. Горький Л.Б. Красину, около 15(28) апреля 1906, в: *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*, т. 5, Наука, Москва 1999, s. 181.

Wrighta, aby ten zainicjował w Europie zbiórkę pieniędzy dla politycznych zesłańców. Gorki stwierdzał, że liczba listów z prośbami o pomoc, którymi go zasypują syberyjscy zesłańcy, jest najlepszym dowodem na masowość zesłań po rewolucji 1905 roku²⁹. Masowość ta ukazana jest także w jego prozie z tego okresu. Większość osób z kręgu Pelagii i Pawła Własowów, bohaterów popularnej wśród robotników powieści *Matka*, była zesłana lub spodziewała się osadzenia na Syberii. Pierwotnie Gorki chciał kontynuować historię Pawła Własowa i opisać jego losy na Syberii i po powrocie w rodzinne strony. Zamiar nie został jednak zrealizowany.

Gorki wierzył w przyszłość pisarzy syberyjskich. Twierdził, że skoro pochodzący z Tobolska Dmitriji Mendelejew zrewolucjonizował chemię, a Wasilij Surikow, rodem z Krasnojarska, został jednym z najbardziej znanych malarzy rosyjskich, to również literatura doczeka się prawdziwego geniusza z tej części świata. Zachęcał syberyjskich literatów do zwiększonych wysiłków, prorokując jednocześnie, że kolejny wielki powieściopisarz będzie pochodził z Syberii³⁰. Nie miał również wątpliwości, że należy podejmować ważne bieżące tematy, w tym również kwestię zesłania i katorgi oraz samokształcenia się zesłańców, a nie tylko opisywać ogromną przestrzeń i piękną choć surową przyrodę. „Proszę zobaczyć, jak pięknie przedstawił Pan katorżniczą Syberię” — ironizował Gorki po przeczytaniu jednej z recenzji folklorystycznych prac Anuczina³¹.

Gorki był bardzo dobrze zorientowany w życiu kulturalnym poszczególnych syberyjskich miast. Kiedy dowiedział się, że Siemion Prochorow, utalentowany absolwent wyższej szkoły artystycznej przy Cesarskiej Akademii Sztuk Pięknych (uczeń Ilji Repina), trafił do Tomska, od razu powiadomił go o wystawie miejscowych artystów, prosząc jednocześnie o ilustrowany katalog wystawy. Liczył, że Prochorow będzie go teraz informował o kulturalnym życiu tomskiej bohemy, szczególnie zaś o Towarzystwie Miłośników Sztuki. Podkreślał w liście, że będzie wdzięczny za wszystkie wiadomości, które jego interlokutor uzna za ważne. „To interesujące, jak ona żyje, ta wielka Syberia”³².

²⁹ М. Горький Ч.Т.Х. Райту, около 22 мая (4 июня) 1907, в: tegoż, *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*, t. 6, Наука, Москва 2000, s. 54.

³⁰ М. Горький В.И. Анучину, 25 мая (7 июня) 1909, в: tegoż, *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*, t. 7, Наука, Москва 2001, s. 136.

³¹ Tamże.

³² М. Горький С.М. Прохорову, начало ноября 1910, в: tegoż, *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*, t. 8, Наука, Москва 2001, s. 171.

Nieustające wizyty Rosjan na Capri i stała lektura różnorodnych książek, prasy i listów sprawiła, że Gorki zaczął z coraz większym zainteresowaniem przyglądać się mieszkańcom Syberii. W 1911 roku zaangażował się w literacko-naukowy projekt Iwana Sytina, który myślał o opisanii Syberii z naukowego punktu widzenia — a najbardziej nęciło go wydanie Encyklopedii Syberii. Gorki rekomendował mu jako współpracownika inżyniera Aleksandra Tichonowa pracującego w jednej z wielu firm wydobywających złoto. Według pisarza była to bardzo utalentowana osoba, która poradziłaby sobie ze zorganizowaniem grupy pisarzy-badaczy³³. Kilka tygodni później w liście do Griebieniszczykowa stwierdzał: „bardzo interesuję się Syberią” i prosił o najnowsze numery czasopisma „Сибирская жизнь”³⁴. Z kolei w liście do Pieszkowej odnotowywał, że wielką radość sprawiają mu młodzi aktywni Rosjanie, szczególnie mieszkańcy Syberii³⁵. Kilku z nich to pisarze samoucy, jak na przykład poeci Iosif Iwanow lub Iwan Taczałow. Gorki wspierał ich nie tylko dobrym słowem i literackimi wskazówkami, ale też chętnie polecał ich wiersze w redakcjach zaprzyjaźnionych czasopism.

Pisarz uważał, że na zesłaniu wielu ludzi mężnieje i utwierdza się w poglądach, za które zostali ukarani. Trudno znaleźć inne miejsce na ziemi z równie dużą liczbą radykalnie nastawionych ludzi, gotowych walczyć z caratem i mówić otwarcie o wypaczeniach władzy. Paradoksalnie, w wielu przypadkach na Syberii łatwiej było o dobrego nauczyciela i spokojne warunki do nauki niż w pozostałej części Rosji. Wielką radość sprawili mu więźniowie olbrzymiego Centralnego Więzienia Aleksandrowskiego z guberni irkuckiej, którzy w prezencie przesłali mu misternie wykonane miniaturowe kajdany. Pisarz starał się dodać im otuchy, przypominając, że „na Syberię i katorgę trafiają zwykli ludzie, a z Syberii, z katorgi wychodzą Dostojewscy, Korolenkowie, Mielszynowie³⁶ — dziesiątki i setki pięknie wykutych dusz”³⁷.

³³ М. Горький И. Д. Сытину, около 20 апреля (около 3 мая) 1911, w: tegoż, *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*, t. 9, Наука, Москва 2002, s. 32.

³⁴ М. Горький Г. Д. Гребенщичкову, около 15(28) июня 1911, w: tegoż, *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*, t. 9, Наука, Москва 2002, s. 69.

³⁵ М. Горький Е. П. Пешковой, 30–31 августа (12–13 сентября) 1911, w: tegoż, *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*, t. 9, Наука, Москва 2002, s. 101.

³⁶ Mielszyn — pseudonim pisarza i członka Narodnej Woli Piotra Jakubowicza (1860–1911), który w 1887 roku został skazany na 18 lat katorgi w tzw. „Procesie 21”, czyli rewolucyjnych narodników.

³⁷ М. Горький Каторжанам Александровской центральной тюрьмы, около 27 сентября (около 10 октября) 1911, w: *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*, t. 9, Наука, Москва 2002, s. 121.

Echa korespondencji Gorkiego z mieszkańcami Syberii można znaleźć w jego utworach. Powieść *Życie Matwieja Kożemiakina* jest niemalże listą podłości i bestialstw, które zostały popełnione przez Rosjan: morderstwa, kradzieże, prostytutka, brak zainteresowania losem drugiego człowieka, radość z cudzego nieszczęścia itd. Najbliższe otoczenie Kożemiakina i całe miasto Okurow było przesiąknięte okrucieństwem bez względu na płeć, wiek i pozycję społeczną. Tym razem na prowincjonalne miasto pisarz patrzył przez pryzmat poszukującego sensu życia samotnego zamożnego mieszczanina — tytułowego bohatera. W utworze pojawiają się jednak także nieliczni „budziciele” zachęcający bohatera do zmian czy wręcz rewolucji i podjęcia innego lepszego życia. Dwoje z nich, Eugenia Mansurowa i wuj Marek, było zesłańcami powracającymi z Syberii. Początkowo Kożemiakin drętwiał na sam dźwięk słowa „Sybir, zesłanie, przestępstwo polityczne...”³⁸. Mansurowa była pierwszą osobą, która pokazała Kożemiakinowi inne podejście do życia i ludzi:

Przede wszystkim dużo mówiła o tym, że ludzi trzeba uczyć, staną się wówczas lepsi i będą żyć po ludzku. Opowiadała mu o tych, co chcieli naród rosyjski nauczyć dobrego, zbudzić w nim szacunek dla rozumu, a byli za to więzieni, zsyłani na Sybir³⁹.

Gorki pokazywał zesłańców niemalże jako świętych — ludzi gotowych na zesłanie w imię prawdy, zawsze gotowych do pomocy⁴⁰. Podobnie został opisany wuj Marek, uznawany przez Kożemiakina za ucieleśnienie mądrości i dobra: „A u nas takiego na Sybir, do więzienia. Jak to pojąć?”⁴¹. Gorki pokładał bardzo dużą nadzieję w mieszkańcach Syberii.

Jesteście ludźmi zdrowymi — budźcie samych siebie, ale i całą Ruś, do zdrowego i aktywnego życia. [...] Nie byłem na Syberii, ale widziałem wielu Sybiraków, są to wyjątkowi ludzie, dlatego szczerze wierzę, że mogą wykonać ogromną pracę⁴².

Energia, z jaką pracowali mieszkańcy Syberii, sprawiła, że Gorki zaproponował im, aby sami utworzyli czasopismo, które będzie odpo-

³⁸ M. Gorki, *Życie Matwieja Kożemiakina*, przeł. J. Wyszomirski, w: tegoż, *Pisma*, t. 6, PIW, Warszawa 1956, s. 288.

³⁹ Tamże, s. 346–347.

⁴⁰ W podobny sposób został przedstawiony Paweł Własow i jego przyjaciele w utworze *Matka*.

⁴¹ M. Gorki, *Życie Matwieja Kożemiakina...*, s. 440.

⁴² М. Горький В. И. Анучину, 29 сентября (12 октября) 1912, w: tegoż, *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*, t. 10, Наука, Москва 2003, s. 138.

wiało na najbardziej pałace społeczno-polityczne i kulturalno-literackie pytania.

[...] nadszedł odpowiedni moment. Macie wystarczające dużo sił, a tematów, wymagających wyjaśnienia jest bez liku. Przecież nie macie ochoty na miejscową dumę? Przecież metropolia, zwana Petersburgiem jest wam niepotrzebna? Tylko kradnie. Nadeszła pora, aby Rosjanie nauczyli nie dawać się okradać petersburskim Niemcom⁴³

— pisał pół żartem, pół serio, obiecując solennie pomoc.

W kolejnych miesiącach wielokrotnie udzielał wskazówek i rad, ciesząc się z mobilizacji syberyjskiej pisarzy, licząc, że ich utwory mogą posłużyć jako wstrząs dla całej Rosji⁴⁴. Anuczina w tym okresie poważnie myślał o syberyjskim separatyzmie, podkreślając, że póki co ogranicza się on tylko do sfery kultury, tzn. każdy z narodów syberyjskich powinien mieć możliwość tworzenia własnej literatury⁴⁵. Gorki kilkakrotnie podkreślał, że bardzo podobają mu się syberyjskie próby zrzućenia petersburskiego jarzma, gdyż Syberia i pozostałe kresy imperium Rosji w pełni zależą od Moskwy i Petersburga, które nic nie wiedzą o ich prawdziwych potrzebach.

Z każdym kolejnym listem Anuczina Gorki odkrywał dla siebie nową, nieznaną Syberię. Bardzo się zdziwił, że syberyjskim zesłańcem był Juraj Kriżanić — chorwacki misjonarz, pisarz, myśliciel i propagator pansławizmu w XVII wieku. W liście do Anuczina żartował, że nie zdziwi się, jeśli by się okazało, że za Uralem mieszkał Dante Alighieri lub John Milton⁴⁶.

W tym samym okresie Gorki radził Nikołajowi Murawjowowi, adwokatowi i działaczowi starającemu się wydać nowe ogólnosocjalistyczne czasopismo, aby poruszyć w nim kwestie syberyjskie. Według

⁴³ М. Горький В. И. Анучину, 25 апреля (8 мая) 1912, в: tegoż, *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*, т. 10, Наука, Москва 2003, s. 23.

⁴⁴ М. Горький В. И. Анучину, 21 сентября (4 октября) 1912, в: tegoż, *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*, т. 10, Наука, Москва 2003, s. 126.

⁴⁵ *Примечания* в: М. Горький, *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*, т. 10, Наука, Москва 2003, s. 410.

⁴⁶ М. Горький В. И. Анучину, 27 июня (10 июля) 1912, в: tegoż, *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*, т. 10, Наука, Москва 2003, s. 77. Anuczina odpowiedział Gorkiemu, że w przypadku Milтона niewiele się pomylił, gdyż ten pisał o Syberii. Zob. J. Milton, *A brief history of Moscovia and of other less-known countries lying eastward of Russia as far as Cathay, gather'd from the writings of several eye-witnesses*, Printed by M. Flesher, for Brabazon Alymer, London 1682.

Gorkiego były one w 1912 roku pałace, gdyż Syberia, broniąc się przed imperializmem carskim i zalewem „rasy żółtej”, łatwo mogła utracić swój charakter. Dodawał również, że mieszkańcy Syberii powinni zdecydować o polityce dalekowschodniej państwa, gdyż zdecydowanie lepiej wiedzą, jakie problemy i wyzwania pojawiają się przed Rosją w czasach intensywnej rywalizacji o tę część świata z innymi państwami⁴⁷. Jak pokazała wojna rosyjsko-japońska, perspektywa Petersburga na sprawy dalekowschodnie i syberyjskie była bardzo wypaczona. Gorki obawiał się międzynarodowego konfliktu na Dalekim Wschodzie, w wyniku którego Syberia zostanie wciągnięta w wojnę. Chciał więc, aby to miejscowi wypowiedali się na temat Chin, Japonii i azjatyckich kolonii imperiów europejskich. Choć artykuł *Dwie dusze* powstał kilka lat później, Gorki jeszcze na emigracji podkreślał, że obawia się zdominowania świata przez bierną, wierzącą w fatum, kulturę azjatycką. Przeciwstawiał jej europejską aktywność, chęć działania, pociąg do wiedzy⁴⁸. Dokładnie te cechy widział w swoich syberyjskich korespondentach. Można zaryzykować stwierdzenie, że chciał, aby Syberia była bastionem stojącym na straży europejskiej cywilizacji.

Gorki był przekonany, że przed Syberią stoją ogromne zadania i denerwowało go to, że niektórzy utalentowani autorzy, jak na przykład Izaak Goldberg, koncentrowali się na opisywaniu codzienności rdzennych narodów (w tym przypadku Ewenków). Według niego syberyjskim pisarzom powinien przyświecać szczytny cel budzenia z marazmu ludzi, „uczłowieczania”, wyprowadzania z bierności i apatii. „Szerzej, bracia, bierzcie, zagłębajcie głębiej, przecież Syberia to kraina z szerokimi horyzontami”⁴⁹. W przededniu pierwszej wojny światowej wprost pisał Anuczynowi, że wyczuwa różnice między „Sybirakami” i „Rosjanami” i chętnie o tym napisze, ale najpierw chciałby poznać zadania, które według Anuczyna stawia przed sobą Syberia, a jednocześnie czego oczekuje od świata⁵⁰. Już po wybuchu wojny

⁴⁷ М. Горький Н.К. Муравеву, около 30 августа (около 12 сентября) 1912, w: tegoż, *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*, t. 10, Наука, Москва 2003, s. 109.

⁴⁸ М. Горький, *Две души*, w: Максим Горький. *Pro et Contra*, Д.К. Бурлак (red.), Изд-во Русского Христианского гуманитарного института, Санкт Петербург 1997, s. 95–106.

⁴⁹ М. Горький В.И. Анучину, 6(19) мая 1913, w: tegoż, *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*, t. 10, Наука, Москва 2003, s. 323.

⁵⁰ М. Горький В.И. Анучину, 11 или 12 (24 или 25) мая 1914, w: tegoż, *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*, t. 11, Наука, Москва 2004, s. 99.

podkreślał, że utwierdził się w przekonaniu, iż mieszkańcy Syberii podchodzą do życia z większym rozsądkiem i spokojem⁵¹.

Bardzo się ucieszył, kiedy pod koniec 1913 roku dotarły do niego teksty, które miały się złożyć na pierwszy syberyjski tom pod redakcją Anuczyna.

Pierwszy tom zbioru jest gotowy. Uczestniczą: Anuczyn, Bajkałow, Bechmietiew, Wiatkin, Goldberg, Griebienszczykow, Drawert, Nowosielow, Taczałow i Szyszkow. To przecież prawdziwa żyła złota. Zbiór będzie świetny. Pana talent organizatorski, proszę mi uwierzyć, będzie należycie oceniony w kronikach naszej literatury. Otrzymałem więcej, niż się spodziewałem. Brawo Syberio i do przodu!⁵².

Marzenie Gorkiego jednak się nie urzeczywistniło i książka nie została wydana. Najpierw cenzura, potem wybuch I wojny światowej, a na koniec spory między pisarzami pokrzyżowały jego syberyjskie wydawnicze plany. Nie oznacza to jednak, że Gorki przestał się interesować Syberią wraz z wybuchem wojny i krachem projektu wydawniczego. Wciąż namawiał syberyjskich pisarzy do twórczej pracy, sugerował tematy i pertraktował z redakcjami mogącymi opublikować niektóre teksty. Udzielał też wskazówek bardziej doświadczonym pisarzom, jak na przykład Szyszkowowi, który zastanawiał się, jak można skrócić utwór *Tajga*⁵³.

Rewolucja i związana z nią wojna domowa sprawiły, że kontakty Gorkiego z Syberią i jej mieszkańcami stały się sporadyczne. Pisarz bardzo zaangażował się w wydanie gazety „Новая жизнь” (1917–1918), później zaś w dziesiątki różnych inicjatyw artystycznych i naukowych. Wiosną 1918 roku Gorki otrzymywał wiadomości od swojego syna Maksyma Pieszkowa, który pojechał do Omska i Barnaulu po syberyjskie ziarno dla głodującej Moskwy. Jego listy były dość naiwne, a obserwacje pobieżne, ale nawet te informacje wystarczyły, aby zorientować się, że kilka miesięcy po przewrocie październikowym sytuacja na Syberii była o wiele lepsza niż w centralnej Rosji⁵⁴.

Mimo licznych sporów z bolszewikami w latach 1917–1921 Gorki wciąż był jedną z najbardziej wpływowych osób w państwie. Nic więc

⁵¹ М. Горький В. С. Войтнискому, 1(14) октября 1914 в: tegoż, *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*, t. 11, Наука, Москва 2004, s. 132.

⁵² М. Горький В. И. Анучину, 6(19) ноября 1913, в: tegoż, *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*, t. 11, Наука, Москва 2004, s. 64.

⁵³ М. Горький В. Я. Шишкову, 3 апреля 1916 в: tegoż, *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*, t. 12, Наука, Москва 2006, s. 64.

⁵⁴ Б. А. Бялик (red.), *М. Горький и сын*, Наука, Москва 1971, s. 170–175, 303–314.

dziwnego, że dziesiątki pisarzy, naukowców, działaczy społecznych, bliższych i dalszych znajomych prosiło go o udzielenie pomocy. Mając coraz bardziej ograniczone możliwości, Gorki w 1921 roku postanowił zwrócić się o wsparcie bezpośrednio do Przewodniczącego Syberyjskiego Komisariatu Zaopatrzenia, prosząc o żywność dla stołecznych naukowców⁵⁵.

Informatorzy Gorkiego z całej Rosji dostarczali mu dokładnych opisów tragedii wojny domowej, również z frontu syberyjskiego. Pisarz na długo wcześniej przewidywał, że może dojść do bratobójczej walki, ale brutalność i masowość wojny przerosła jego największe obawy. W napisanym już na emigracji szkicu o rosyjskim chłopstwie pokazywał, jak łatwo można obudzić demony drzemiące w ludziach. Gorki zadawał pytanie: „Gdzie jest w końcu ten dobroduszny, wnikliwy rosyjski chłop, niezmordowany poszukiwacz prawdy i sprawiedliwości, o którym tak przekonująco i pięknie opowiadała światu literatura rosyjska XIX wieku?”⁵⁶. Podkreślał przy tym, że nie jest pierwszym i jedynym pisarzem pokazującym prawdziwe oblicze rosyjskiego chłopstwa, powołując się na utwory napisane przez samych chłopów — Siemiona Podjaczewa z guberni tambowskiej, Iwana Wolnego spod Orłowa i pochodzącego z Syberii Wsiewołoda Iwanowa⁵⁷. Gorki podawał wiele przykładów brutalności zarówno po stronie białych, jak i czerwonych. Opisywał między innymi syberyjskich chłopów, którzy zabawiali się, zakopując w dołach jeńców głową w dół i patrząc, jak ci się męczą, wymachując nogami pozostawionymi ponad ziemią⁵⁸.

Trzy lata później napisał już cały utwór poświęcony tragedii wojny domowej na Syberii. Tamtejszy chłop Jakow wspominał swoje życie w ciągu około 20 lat — wojnę z Japonią, ostatnie lata carskiej Rosji i walkę bolszewików z armią Kołczaka. Sowieccy literaturoznawcy twierdzili, że bohater „pokonawszy liczne błędy, zobaczył we władzy sowieckiej i partii komunistycznej jedyne prawdziwe obrońcę ludowych interesów”⁵⁹. Trudno dziś zgodzić się z taką interpretacją. Jakow został ocalony i przez wiele lat był broniony przez doktora —

⁵⁵ М. Горький Председателю сибирского предкома, 14 июня 1921, w: tegoż, *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*, t. 13, Наука, Москва 2007, s. 196.

⁵⁶ М. Горький, *О русском крестьянстве*, Издательство И.П. Ладыжникова, Берлин 1922, s. 23.

⁵⁷ Tamże, s. 25.

⁵⁸ Tamże, s. 18.

⁵⁹ Е. Бельский, *Литературные очерки...*, s. 68.

przedstawiciela starego świata, który choć sam potępiał wojnę, starał się pomagać wszystkim potrzebującym, nawet ryzykując własnym życiem. Ich relacji z pewnością nie można opisać jako zależności pana i służącego. Jakow nie odznaczał się wybitną inteligencją, jednak chętnie czytał i się uczył. Na podstawie obserwacji i lektur doszedł do wniosku, że „nauka jest największym fałszem i to w niej ukryte jest zło życia”⁶⁰. Twierdził więc, że należy potępić naukę lub wszystkich uczyć tyle samo, aby w ten sposób uprościć życie. Chłopski rozsądek podpowiedział mu, aby udawać durnia, co kilkakrotnie uratowało mu życie. Jakow, podobnie jednak jak Gorki, również nie widział sensu wojny.

Syberyjskich chłopów tysiącami gonią do Rosji, a stamtąd na ich miejsce pędzą Czechów, Węgrów, Niemców i czort wie kogo jeszcze. Mnogość języków, choroby, jęki, mieszanie krwi. Baby zdziczały. Powiem wprost, że się wystraszyłem⁶¹.

Bohater nie dostrzegał również sensu rewolucji i tylko przez przypadek dołączył do czerwonych. W jego opisach nie widać większych różnic między wrogimi oddziałami. I jedni, i drudzy bestialsko mordowali wrogów, w razie konieczności zmieniali front, nikt nikomu nie dowierzał. Jakow pozostał jednak z czerwonymi, gdyż dość szybko wywalczył sobie wysoką pozycję w oddziale. Ważnym wydarzeniem było zamordowanie doktora przez bolszewików. Jakowowi żal było pryncypała, jego śmierć skomentował słowami „okrucieństwo weszło w krew człowiekowi i już nie można inaczej. Wielu zostało nieuleczalnie zarażonych i żyje tylko po to, aby zarażać innych. Nie, nic na to nie poradzisz, będziemy bić się nawzajem jeszcze długo [...]”⁶². Gorki osadził akcję na Syberii, gdyż na jej przykładzie najlepiej mógł pokazać samonapędzające się okrucieństwo i tragedię wojny domowej.

Do wojny domowej na Syberii pisarz powracał również w latach 30. W liście do Stalina stwierdzał, że pisarze i poeci idealizują wpływ partyzantów na przebieg działań wojennych. Zdaniem Gorkiego romantyzacja ich działań prowadziła do wypaczeń i jedynie utrudniała społeczeństwu zrozumienie historii. Wielu chłopów walczyło nie dla idei socjalizmu, lecz broniąc swojego dobytku.

⁶⁰ М. Горький, *Рассказ о необыкновенном*, w: tegoż, *Собрание сочинений в тридцати томах*, t. 16, Государственное издательство художественной литературы, Москва 1952, s. 305.

⁶¹ Tamże, s. 306.

⁶² Tamże, s. 315.

Nie mam żadnych wątpliwości, że organizatorami ruchu partyzanckiego często byli „kułacy” i „darmozjady” i w ten sposób można objaśnić przypadki przechodzenia partyzanckich oddziałów od „czerwonych” do „białych” i na odwrót⁶³.

Do końca życia Gorki często i chętnie wypowiadał się na temat Syberii, skupiając się na industrializacji ZSRR i próbach opanowania i podporządkowania ogromnych przestrzeni syberyjskich. Z dużym podziwem mówił także o walce z analfabetyzmem i szybkim wzroście liczby nierosyjskojęzycznych gazet i czasopism na Syberii.

Olbrzymia popularność Gorkiego (szczególnie od 1902 roku) i realny wpływ na politykę państwa (bliskie kontakty z Leninem i Stalinem) sprawiają, że warto przyrzeć się obrazowi Syberii stworzonemu przez pisarza, albowiem był to stały temat podejmowany w jego twórczości. Gorki nie ograniczał się tylko do miejsca zesłań, ale również traktował Syberię jako autonomiczną część Cesarstwa Rosyjskiego, która bardziej od innych ziem była eksploatowana przez dwór carski. Był przekonany, że mieszkańcy Syberii, szczególnie zaś tamtejsi pisarze, mogą pobudzić Rosjan do aktywnego działania i walki z carskim samodzierżawiem. Wielokrotnie podkreślał odpowiedzialność, jaka spoczywa na syberyjskich literatach, którzy nie tylko powinni walczyć z biernością części miejscowej ludności, ale również wpływać na wszystkich mieszkańców Rosji. Rdzenne narody Syberii nie wzbudzały jego większego zainteresowania. Traktował je tak, jak zdecydowana większość Rosjan, czyli z pozycji imperialnej, jako kulturowo zacofane. Gorki ze szczególną uwagą śledził wojnę domową na Syberii, podkreślając jej okrucieństwo i bezsens. Do końca życia powracał w korespondencji i twórczości do tematu przedrewolucyjnej i rewolucyjnej Syberii.

REFERENCES

- Belenkiy, Yefim. „Gor’kiy i Sibir’.” *Gorkovskaya tetrad’*. Novosibirsk: Zapadno-Sibirskoye knizhnoye izdatel’stvo, 1972: 3–120 [Беленкий, Ефим. „Горький и Сибирь.” *Горковская тетрадь*. Новосибирск: Западно-Сибирское книжное издательство, 1972: 3–120].
- Yyalik, Boris (ed. 3–120.). *M. Gor’kiy i syn*. Moskva: Nauka, 1971. [Бялик, Борис (ed.). *М. Горький и сын*. Москва: Наука, 1971: 3–120].
- Yyalik, Boris. (ed.). *Perepiska Gor’kogo s Gruzdevym*. Moskva: Nauka, 1966 [Бялик, Борис (ed.). *Переписка Горького с Груздевым*. Москва: Наука, 1966].

⁶³ М. Горький И. В. Сталину, до 7 июня 1930, в: tegoż, *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*, т. 19, Наука, Москва 2017, s. 322.

- Bykov, Dmitriy. *Był li Gor'kiy?* Moskva: AST, 2008 [Быков, Дмитрий. *Был ли Горький?*. Москва: AST, 2008].
- Gol'dberg, Issakiy. "Uchitel' i starshiy tovarishch." *Budushchaya Sibir'*, 1932, no. 4–6: 90–97 [Гольдберг, Иссакий. "Учитель и старший товарищ." *Будущая Сибирь*, 1932, no. 4–6: 90–97].
- Gorki, Maksym "Czasy Korolenki." *Rosja*. Transl. Buchalik, Małgorzata. Kraków: Universitas, 2016: 214–237.
- Gorki, Maksym. "Dzieciństwo." *Pisma*. T. 8. Transl. Bilaska, Krystyna. Warszawa: PIW, 1956: 7–214.
- Gorki, Maksym. "Moje uniwersytety." *Pisma*. T. 8. Transl. Bilaska, Krystyna. Warszawa: PIW, 1956: 551–687.
- Gorki, Maksym. "W ludziach." *Pisma*. T. 8. Transl. Bilaska, Krystyna. Warszawa: PIW, 1956: 215–551.
- Gorki, Maksym. "Życie Klima Samgina (czterdzieści lat)." *Pisma*, T. 11. Transl. Sandauer, Artur. Warszawa: PIW 1957.
- Gorki, Maksym. "Życie Matwieja Kozemiakina." *Pisma*, T. 6, Transl. Wyszomirski, Jerzy. Warszawa: PIW, 1956: 123–648.
- Gor'kiy, Maksim. "Beglyye zametki." *Sobreniye sochineniy v tridtsati tomakh*. T. 23. Moskva: Gosudarstvennoye izdatel'stvo khudozhestvennoy literatury, 1953: 139–187 [Горький, Максим. "Беглые заметки." *Собрание сочинений в тридцати томах*. T. 23. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1953: 139–187].
- Gor'kiy, Maksim. "Dve dushi." *Maksim Gor'kiy. Pro et Contra*. Burlak, Dmitriy (ed.). Sankt Peterburg: Izd-vo Russkogo Khristianskogo humanitarnogo in stituta, 1997: 95–106 [Горький, Максим. "Две души." *Максим Горький. Pro et Contra*. Бурлак, Дмитрий (ed.). Санкт Петербург: Изд-во Русского Христианского гуманитарного института, 1997: 95–106].
- Gor'kiy, Maksim. "N.E. Karonin-Petropavlovskiy." *Sobraniye sochineniy v tridtsati tomakh*. T. 10. Moskva: Gosudarstvennoye izdatel'stvo khudozhestvennoy literatury, 1951: 289–308 [Горький, Максим. "Н.Е. Каронин-Петропавловский." *Собрание сочинений в тридцати томах*. T. 10. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1951: 289–308].
- Gor'kiy, Maksim. "Pis'ma Maksima Gor'kogo v Sibir'." *Sibirskiye ogni*, 1937, no. 3: 5–11 [Горький, Максим. "Письма Максима Горького в Сибирь." *Сибирские огни*, 1937, no. 3: 5–11].
- Gor'kiy, Maksim. "Rasskaz o neobyknovennym." *Sobreniye sochineniy v tridtsati tomakh*. T. 16. Moskva: Gosudarstvennoye izdatel'stvo khudozhestvennoy literatury, 1952 [Горький, Максим. "Рассказ о необыкновенном." *Собрание сочинений в тридцати томах*. T. 16. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1952].
- Gor'kiy, Maksim. *Istoriya russkoy literatury*. Moskva: Gosizdat, 1939 [Горький, Максим. *История русской литературы*. Москва: Госиздат, 1939].
- Gor'kiy, Maksim. *O russkom krest'yanstve*, Izdatel'stvo Berlin: I.P. Ladyzhnikova, 1922 [Горький, Максим. *О русском крестьянстве*. Берлин: Издательство И.П. Ладъжникова, 1922].
- Gor'kiy, Maksim. *Pis'ma v Sibir' 1903–1936*. Krasnoyarsk: Krasnoyarskoye kraevoye izdatel'stvo, 1948 [Горький, Максим. *Письма в Сибирь 1903–1936*. Красноярск: Красноярское краевое издательство, 1948].

OBRAZ PRZEDREWOLUCYJNEJ...

- Gor'kiy, Maksim. *Polnoye sobraniye sochineniy. Pisma v 24 tomakh*. T. 4–19, Moskva: Nauka, 1998–2017 [Горький, Максим. *Полное собрание сочинений. Писма в 24 томах*. Т. 4–19, Москва: Наука, 1998–2017].
- Konovalova, Svetlana. *Dukhovnaya rodina Maksima Gor'kogo. Kazan' v sud'be pisatelya*. Kazan': Natsional'nyy muzey Respubliki Tatarstan, 2007 [Коновалова, Светлана. *Духовная родина Максима Горького. Казань в судьбе писателя*. Казань: Национальный музей Республики Татарстан, 2007].
- Koptelov, Afanasiy. "M. Gor'kiy i Sibir'." *Sibirskiye ogni*, 1937, no. 3: 84–93. [Коптелов, Афанасий. "М. Горький и Сибирь." *Сибирские огни*, 1937, no. 3: 84–93].
- Kozhevnikov, Savva. "U literaturnogo kostra Sibiri." *Sibirskiye ogni*, 1937, no. 3: 93–99 [Кожевников, Савва. "У литературного костра Сибири." *Сибирские огни*, 1937, no. 3: 93–99].
- Kozhevnikov, Savva. *Gor'kiy i Sibir'*. Irkutsk: Irkutskoye oblastnoye gosudarstvennoye izdatel'stvo, 1949 [Кожевников, Савва. *Горький и Сибирь*. Иркутск: Иркутское областное государственное издательство, 1949].
- Kozhevnikov, Savva. *Literaturnyye ocherki*. Novosibirsk: Novosibirskoye oblastnoye gosudarstvennoye izdatel'stvo, 1949 [Кожевников, Савва. *Литературные очерки*. Новосибирск: Новосибирское областное государственное издательство, 1949].
- Milton, John, *A brief history of Moscovia and of other less-known countries lying eastward of Russia as far as Cathay, gather'd from the writings of several eye-witnesses*. London: Printed by M. Flesher, for Brabazon Alymer, 1682.
- Nikitin, Evgeny. *7 zhizney Maksima Gor'kogo*. Nizhniy Novgorod: Dekom, 2018 [Никинин, Евгений. *7 жизней Максима Горького*. Нижний Новгород: Деком, 2018].
- Spiridonova, Lyudmila. *Nastoyashchiy Gor'kiy. Mify i realnost'*. Nizhniy Novgorod: ООО BegemotNN, 2018 [Спиридонова, Людмила. *Настоящий Горький. Мифы и реальность*, Нижний Новгород: ООО «БегемотНН», 2018].
- Spiró, György. *Diabolina*. Transl. Makarewicz, Irena. Warszawa: Czytelnik, 2017.
- Sumatokhina, Lyubov'. *M. Gor'kiy i pisateli Sibiri*. Moskva: Infra, 2013 [Суматохина, Любовь. *М. Горький и писатели Сибири*. Москва: Инфра, 2013].
- Sworzeń, Marian. *Czarna Ikona Bielomor. Kanał Bielomorski: dzieje, ludzie, słowa*. Warszawa: Wydawnictwo Sic!, 2017.
- Vyatkin, Georgiy. "M. Gor'kiy i pisateli-sibiryaki: (iz lichnykh vstrech i pisem)." *Sibirskiye ogni*, 1928, no. 2: 126–129 [Вяткин, Георгий. "М. Горький и писатели-сибиряки: (из личных встреч и писем)." *Сибирские огни*, 1928, no. 2: 126–129].